

Marek Woźnicki*

Skład parlamentu w Polsce na tle europejskim – przyczynek do dyskusji

Composition of the Parliament in Poland against the European Background – Contribution to Discussion

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: izba pierwsza, izba druga, liczba miejsc w parlamencie, parlamenty państw UE, norma przedstawicielstwa

Keywords: lower house, upper house, numer of seats in parliament, parliaments of EU countries, representation standard

Abstrakt: Artykuł jest poświęcony analizie polskich regulacji konstytucyjnych dotyczących liczebności parlamentu w porównaniu do odpowiednich przepisów ustaw zasadniczych pozostałych 26 państw zrzeszonych w Unii Europejskiej, a także Wielkiej Brytanii. W szczególności dokonane zostanie porównanie polskich propozycji redukcji liczby parlamentarzystów z regulacjami przyjętymi we włoskiej ustawie konstytucyjnej z 2019 r., wraz z ich uzasadnieniem. Przeprowadzona analiza tych zagadnień pozwala sformułować wniosek, że liczba parlamentarzystów w Polsce jest stosunkowo wysoka w porównaniu do tzw. dużych państw europejskich. We wnioskach przedstawione zostaną propozycje zmian polskich unormowań konstytucyjnych w dziedzinie liczby posłów na Sejm.

Abstract: This article will analyse the Polish constitutional regulations on the number of parliament in comparison with the relevant provisions of the basic laws of the other 26 EU member states, and Great Britain. In particular, a comparison will be made between the Polish proposals to reduce the number of parliamentarians and the regulations adopted in the Italian Constitutional Law of 2019, together with their justification. The analysis

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7010-134X>, doktor nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Prawa Konstytucyjnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej w Lublinie. E-mail: marek.kamil.woznicki@gmail.com

of these issues allows the conclusion, that the number of parliamentarians in Poland is relatively high compared to the so-called large European countries. In the conclusions will be presented the proposals for changes to Polish constitutional provisions regarding the number of members of the Sejm.

Wstęp

Przypadający w ubiegłym roku jubileusz 25-lecia uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. to doskonały pretekst do dokonania krytycznej oceny jej postanowień. Jednym z powtarzających się wątków w dyskusji politycznej¹ i naukowej² na temat korekty unormowań konstytucyjnych jest kwestia liczebności parlamentu oraz istnienia i roli ustrojowej Senatu jako drugiej izby parlamentu. Niniejszy artykuł będzie poświęcony analizie polskich regulacji konstytucyjnych dotyczących liczebności parlamentu (szczególnie pierwszej izby) w porównaniu do odpowiednich przepisów ustaw zasadniczych pozostałych 26 państw zrzeszonych w Unii Europejskiej, a także Wielkiej Brytanii. W szczególności dokonane zostanie porównanie polskich propozycji

- ¹ O aktualności tego zagadnienia świadczy nie tylko inspirowana przez ugrupowanie Kukiz'15 dyskusja na temat wprowadzenia jednomandatowych okręgów wyborczych w wyborach do Sejmu (np. opublikowana w październiku 2022 r. propozycja ordynacji mieszanej, zob.: <https://www.rp.pl/polityka/art37301941-poslowie-kukiz-15-i-pis-chca-rewolucji-w-ordynacji> (17.06.2023), ale także choćby wypowiedzi sekretarza generalnego PiS na temat prac nad projektem zmian w Konstytucji RP w kierunku zmniejszenia liczby posłów, zob.: <https://www.wnp.pl/parlamentarny/wydarzenia/k-sobolewski-jesli-chodzi-o-kwestie-zmniejszenia-liczby-poslow-o-100-jest-to-temat-do-dyskusji,642794.html> (17.06.2023).
- ² Zob. np.: M. Dobrowolski, *W sprawie potrzeby reformy dwuizbowości polskiego parlamentu*, «Przegląd Sejmowy» 2009, nr 2, s. 50–53; R. Grabowski, *Refleksje nad polskim systemem parlamentaryzmu*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» 2018, nr 5, s. 57–58; L. Jamróz, *Refleksje nad ustrojową pozycją Senatu RP*, [w:] S. Bożyk (red.), *Prawo, parlament i egzekutywa we współczesnych systemach rządów. Księga poświęcona pamięci Profesora Jerzego Stembrowicza*, Białystok 2009, s. 81–84; J. Nowak, *Wybory de Senatu – postulaty de lege ferenda*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» 2014, nr 6, s. 124–134; B. Opaliński, *Uwagi o potrzebie modyfikacji drugiej izby parlamentu we współczesnym polskim systemie ustrojowym*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» 2012, nr 1, s. 81–83; P. Sarnecki, *Problem dwuizbowości parlamentu*, [w:] M. Granat (red.), *Zagadnienia prawa parlamentarnego. Materiały z 48 Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego, Serock 1–3 czerwca 2006 r.*, Warszawa 2007, s. 148–149, 151–152; K. Skotnicki, *Senat III RP – nieprzemysłany czy niepotrzebny?*, [w:] M. Zubik (red.), *Dwadzieścia lat transformacji ustrojowej w Polsce. 51. Ogólnopolski Zjazd Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego. Warszawa, 19–21 czerwca 2009*, Warszawa 2010, s. 203–227; W. Sokolewicz, *O potrzebie reformy Senatu*, «Państwo i Prawo» 2001, nr 11, s. 8–10; A. Szymt, *Sejm i Senat w projektach zmian Konstytucji*, «Przegląd Sejmowy» 2010, nr 5, s. 39–41; S. Zwolak, *Wzmocnienie pozycji Senatu na tle problemu jego koncepcji*, «Ius et Administratio» 2014, nr 3, s. 84–86.

redukcji liczby parlamentarzystów z regulacjami przyjętymi we włoskiej ustawie konstytucyjnej z 2019 r., wraz z ich uzasadnieniem oraz wybranymi poglądami włoskiej doktryny na temat reformy.

W artykule korzystano z metody prawno-porównawczej oraz formalno-dogmatycznej w celu dokonania klasyfikacji parlamentów europejskich w omawianych sferach i określenia miejsca Sejmu i Senatu na badanym tle. Wstępnie przeprowadzona analiza tych zagadnień oraz praktyki politycznej ostatnich lat pozwala sformułować hipotezę badawczą, iż liczba parlamentarzystów w Polsce jest stosunkowo wysoka w porównaniu do tzw. dużych państw europejskich. Również proporcja pomiędzy liczbą posłów a liczbą senatorów w Polsce wydaje się być zbyt wysoka. Celem artykułu jest weryfikacja postawionej hipotezy badawczej. Ponadto w artykule przedstawione zostaną propozycje zmian polskich unormowań konstytucyjnych w dziedzinie liczby posłów na Sejm.

Polskie postulaty zmiany liczebności parlamentu a włoska reforma konstytucyjna z 2019 r.

Zgodnie z art. 10 oraz art. 95–97 Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.³ w Polsce funkcjonuje dwuizbowy parlament. W skład pierwszej izby – Sejmu – wchodzi 460 posłów, zaś druga izba – Senat – liczy 100 senatorów. Należy zauważyć, że w toku prac nad obecną ustawą zasadnicza podnoszone były pewne głosów optujące za zmniejszeniem składu parlamentu, ewentualnie za likwidacją Senatu, jednakże ostatecznie Zgromadzenie Narodowe utrzymało liczbę posłów ustaloną jeszcze w 1960 r. oraz liczbę senatorów ustaloną w 1989 r.⁴

Jednakże już w kilka lat po uchwaleniu Konstytucji RP pojawiły się postulaty zmiany przepisów dotyczących składu parlamentu, polegające bądź to na likwidacji Senatu, bądź też zmniejszenia liczby parlamentarzystów⁵. Wspo-

³ Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483.

⁴ P. Czarny, *Komentarz do art. 96*, [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Komentarz*, t. II art. 87–243, Warszawa 2016, nb. 7, 12; tenże, *Komentarz do art. 97*, [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Komentarz*, t. II art. 87–243, Warszawa 2016, nb. 2, 5, 6.

⁵ Projekty zmian Konstytucji RP dotyczące tych zagadnień omawia m.in. R. Chruściak, *Prace konstytucyjne w latach 1997–2007*, Warszawa 2009, s. 136, 140, 149, 156–157; tenże, *Prace konstytucyjne w latach 2008–2011*, Warszawa 2013, s. 164–165, 286, 288, 290, 302, 588–589; tenże, *Najnowsze propozycje zmian w Konstytucji RP*, «Studia Iuridica Lublinensia» 2014, t. 22, s. 436; P. Winczorek, *Projekty nowych rozwiązań konstytucyjnych*,

mniej należy przede wszystkim o zgłaszanych w latach 2005–2013 przez partie polityczne projektach zmian Konstytucji RP polegających na zmniejszeniu liczby posłów: do 360 (projekty: Ligi Polskich Rodzin z 2005 r. oraz Prawa i Sprawiedliwości z 2010 r.), do 300 posłów (projekt Platformy Obywatelskiej z 2010 r.) czy nawet do 230 posłów (projekty: Solidarnej Polski z 2013 r. oraz Platformy Obywatelskiej z 2005 r.)⁶.

W szczególności warto zwrócić uwagę na projekt Platformy Obywatelskiej z 2010 r., który jako jedyny został skierowany do prac parlamentarnych. Autorzy projektu odnosili się do problematyki zbyt dużej liczebności Sejmu w porównaniu do parlamentów innych państw europejskich, wskazując iż projektowana wielkość Sejmu RP (300 posłów) zapewnia realizację jednolitej normy przedstawicielskiej (JNP), czyli liczby mieszkańców przypadających na jeden mandat na poziomie 127 tys. Zdaniem projektodawców byłaby to JNP porównywalna z innymi dużymi państwami europejskimi (w uzasadnieniu podano wartości JNP dla takich państw jak Francja – 111 tys.; Hiszpania – 133 tys.; Republika Federalna Niemiec – 137 tys. mieszkańców na 1 mandat)⁷. Prace nad tym projektem zakończyły się właściwie na pierwszym czytaniu na forum Sejmu, gdzie podjęto decyzję o skierowaniu go do Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁸, której działalność zakończyła się wraz z końcem VII kadencji Sejmu RP.

Z powyższego wynika, iż pomimo istnienia wielu propozycji zmian liczebności polskiego parlamentu, ich praktyczna realizacja nie wychodzi poza wstępny etap prac parlamentarnych. Tym bardziej zatem interesujące wydaje się przesłanie włoskich doświadczeń w tej dziedzinie, uwieńczonych reformą konstytucyjną z 2020 r., w ramach której dokonano redukcji liczby członków Izby Deputowanych i Senatu⁹.

«Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny» 2006, z. 2, s. 281–282; tenże, *Dalszy ciąg dyskusji konstytucyjnych*, «Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny» 2011, z. 2, s. 44–46.

⁶ Nadto należy wspomnieć, iż w projekcie PiS z 2010 r. postulowano zmniejszenie liczby senatorów do 50; zob. R. Chruściak, *Prace konstytucyjne w latach 1997...*, s. 136, 149, 157; tenże, *Prace konstytucyjne w latach 2008...*, s. 164; tenże, *Nowa propozycja...*, s. 436.

⁷ Patrz: druk sejmowy Sejmu VI kadencji nr 2989, s. 9.

⁸ R. Alberski, *Opinie w sprawie zmian w polskim systemie politycznym*, «Political Preferences» 2016, nr 12, s. 9.

⁹ Zgodnie z art. 55–57 oraz 59–60 Konstytucji Republiki Włoskiej z 27 grudnia 1947 r. parlament składał się z Izby Deputowanych (liczącej 630 deputowanych) oraz Senatu (liczącego 315 senatorów), mających 5-letnią kadencję. Dodatkowo w skład Senatu wchodziło 6 senatorów dożywotnich (były prezydent republiki oraz maksymalnie 5 osób mianowanych przez prezydenta).

Temat zmian liczebności włoskiego parlamentu był powtarzającym się zagadnieniem we włoskiej debacie politycznej i naukowej ostatnich kilkunastu lat¹⁰. Ustalona w 1963 r. liczba 630 deputowanych i 315 senatorów (plus maksymalnie 6 senatorów dożywotnich) była wielokrotnie kwestionowana. W raporcie komisji z 1985 r. postulowano bądź ustalenie liczby parlamentarzystów w odniesieniu do liczby mieszkańców Włoch (z zastosowaniem JNP na poziomie zbliżonym do obowiązującego w Wielkiej Brytanii, Francji i Niemczech), bądź przyjęcie stałej liczby członków parlamentu na poziomie około 500 deputowanych i 250 senatorów¹¹. W kolejnych kadencjach parlamentu pomysł ten powracał, aż do uchwalenia nowelizacji konstytucji z 2005 r., w której przyjęto liczbę 518 deputowanych i 252 senatorów. Nowelizacja ta została jednak odrzucona w referendum zatwierdzającym w czerwcu 2006 r.¹² Pomysł powrócił w kolejnych kadencjach, przy czym ponownie jednym z głównych argumentów przemawiających za redukcją liczby parlamentarzystów była chęć dostosowania JNP we Włoszech do standardu dużych państw zachodnioeuropejskich (określanego wówczas na 125 tys. mieszkańców na 1 mandat deputowanego do Izby)¹³. Ostatecznie nowelizacja konstytucji uchwalona w 2016 r. dotyczyła jedynie redukcji liczby senatorów, trybu ich wyboru oraz ograniczenia kompetencji Senatu. Być może z tego powodu ta nowelizacja również została odrzucona w referendum zatwierdzającym w grudniu 2016 r.¹⁴ Dopiero ustawa konstytucyjna z 2019 r., przewidująca zmniejszenie liczby deputowanych do 400 oraz senatorów do 200, zyskała przychylność obywateli, którzy zatwierdzili ją w referendum przeprowadzonym we wrześniu 2020 r.¹⁵ Należy przy tym zaznaczyć, że według autorów tej ustawy zmniejszenie liczby parlamentarzystów miało dostosować liczbę parlamentarzystów włoskich

¹⁰ P. Colasante, *La riduzione del numero dei parlamentari, fra merito e legittimità costituzionale*, «Federalismi» 12/2020, s. 58; C. Fusara, M. Rubechi, *Art. 56 [w:] R. Bifulco, A. Celotto, M. Olivetti (red.), Commentario alla Costituzione*, vol. II: *Art. 55–100*, Milano 2006, s. 1131–1133, 1142.

¹¹ P. Colasante, *La riduzione del numero...*, s. 58.

¹² Tamże, s. 58–59.

¹³ F. Perchinunno, *La Riforma Costituzionale sulla riduzione del numero dei parlamentari: genesi e problematiche attuative* «Rivista Giuridica» XXI – 2/2021, s. 6; Ch. Tripodina, *Riduzione del numero dei parlamentari, tra riforma costituzionale ed emergenza nazionale*, «Osservatorio Costituzionale» 2020, nr 3, s. 74.

¹⁴ Zakładano ograniczenie Senatu do 95 senatorów, wybieranych przez rady regionalne, Izba Deputowanych miała pozostać w dotychczasowym kształcie; patrz: P. Colasante, *La riduzione del numero...*, s. 59; N. Lupo, *Riduzione del numero dei parlamentari e organizzazione interna delle Camere*, «Forum di Quaderni Costituzionali» 2020, nr 3, s. 330.

¹⁵ F. Perchinunno, *La Riforma Costituzionale...*, s. 9–10.

do standardów europejskich¹⁶, przynieść oszczędności rzędu 500 mln euro na kadencję, jak również zwiększyć szybkość funkcjonowania parlamentu. W debacie politycznej te dwa argumenty pojawiały się najczęściej, wraz z niepocholebnymi opiniami o parlamentarzystach, głoszonymi przez autorów reformy, tj. polityków antysystemowego „Ruchu 5 Gwiazd” i prawicowej „Ligi Północnej”¹⁷.

Warto zaznaczyć, że we włoskiej doktrynie ocena tej reformy nie była jednoznaczna. Formułowane były różne opinie na temat zasadności oraz sposobu przeprowadzenia redukcji liczby parlamentarzystów. Z jednej strony zgadzano się na potrzebę dokonania reformy, wskazując na dość dużą liczbę deputowanych do włoskiego parlamentu na tle innych państw Europy Zachodniej, jak również akcentując pojawiające się postulaty redukcji liczby parlamentarzystów w takich państwach, jak Wielka Brytania i Francja¹⁸. Wskazywano jednak, że reforma jest zbyt radykalna, bowiem po jej wprowadzeniu JNP w przypadku Izby Deputowanych wzrasta z około 95 000 do około 151 000 mieszkańców na jeden mandat, zatem o ile przed reformą włoska JNP w wyborach do pierwszej izby parlamentu była najniższą wśród 5 najludniejszych państw Europy Zachodniej, to po reformie stanie się najwyższą, co wpłynie na „reprezentatywność parlamentu”¹⁹. W dyskusji podkreślano również fakt, iż redukcja liczby parlamentarzystów oznacza zmniejszenie kosztów funkcjonowania parlamentu, choć z drugiej strony są to niewielkie oszczędności w skali wydatków budżetu państwa. Nadto zwracano uwagę, że mniejsza liczba parlamentarzystów wyeliminuje z tego grona osoby przypadkowe, zwiększy prestiż mandatu parlamentarzysty oraz może przekładać się

¹⁶ Po redukcji parlament liczyłby 600 członków (400 deputowanych i 200 senatorów), zatem 1 parlamentarzysta przypadałby na około 100 tys. mieszkańców Włoch, co byłoby zgodne ze standardami dużych państw Europy; zob. wypowiedź deputowanej A. Masiny podczas pierwszego czytania projektu w dniu 30.07.2019 r., <https://www.camera.it/leg18/824?tipo=C&anno=2019&mese=07&giorno=30&view=&commissione=01&pagina=data.20190730.com01.bollettino.sede00010.tit00010#data.20190730.com01.bollettino.sede00010.tit00010> (17.06.2023).

¹⁷ Przy czym wydaje się, że właśnie postulat zmniejszenia kosztów funkcjonowania parlamentu (plus ograniczenia wpływów „elity”, czy też „kasty”) był głównym argumentem zwolenników redukcji; zob.: L. Di Majo, *Riduzione del numero dei parlamentari e centralità del Parlamento*, «Rivista del Gruppo di Pisa» 2020, nr 3, s. 60–61.

¹⁸ W Wielkiej Brytanii postulowano zmniejszenie liczby członków pierwszej izby parlamentu do 600, a we Francji – do 404; zob.: M. Volpi, *La riduzione del numero dei parlamentari e il futuro della rappresentanza*, «Costituzionalismo.it» 2020, nr 1, s. 52–53; G. Tarli Barbieri, *Riduzione del numero dei parlamentari e geografia elettorale*, «Forum di Quaderni Costituzionali» 2020, nr 3, s. 195–197.

¹⁹ M. Volpi, *La riduzione...*, s. 53; P. Colasante, *La riduzione del numero...*, s. 57–61.

na polepszenie jakości prac parlamentu, choć argumenty te uznawane były za dyskusyjne²⁰.

Skład parlamentu w państwach członkowskich UE

Jak zatem wynika z powyższego przykładu włoskiego, podstawowym kryterium przyjętym przy ustalaniu liczebności parlamentu jest liczba ludności państwa. Jednakże, co istotne, nie sposób jest określić jednej właściwej proporcji między liczbą mieszkańców a liczbą deputowanych²¹. Oczywiście jest, że proporcja ta będzie inna w państwach o dużej liczbie ludności, inna zaś w państwach małych, ponieważ istnieje pewne minimum liczebności parlamentu, której nie należy przekraczać w trosce o jego właściwe funkcjonowanie. Autorzy reformy przyjęli za podstawę porównanie Włoch do pozostałych 4 największych państw Europy Zachodniej pod względem ludności (Niemiec, Francji, Wielkiej Brytanii i Hiszpanii). Z kolei we włoskiej doktrynie przyjęto umownie liczbę 10 mln ludności, jako granicę oddzielającą „małe” państwa członkowskie UE od „dużych”²². Przyjmując taki punkt widzenia należy stwierdzić, że w przypadku 27 państw członkowskich Unii Europejskiej 12 należy do grona państw „dużych”²³, zaś 15 – do grona państw „małych”²⁴. Do grupy państw „dużych” należy też oczywiście Wielka Brytania²⁵.

Ponadto inaczej wygląda norma przedstawicielstwa w państwach posiadających parlament jednoizbowy, a inaczej – w państwach z parlamentem dwuizbowym. Druga izba parlamentu może być bowiem wybierana bezpośrednio przez obywateli, a może być też wybierana w inny sposób. W tej pierwszej sytuacji można postulować, by norma „reprezentacji” była obliczana

²⁰ M. Volpi, *La riduzione...*, s. 54–56.

²¹ P. Colasante, *La riduzione del numero...*, s. 57; por. też Opinia 662/2012 przyjęta w dniu 18 czerwca 2012 r. przez Radę ds. Demokratycznych Wyborów i Komisję na rzecz Demokracji przez Prawo (Komisję Wenecką), punkt 20, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2012\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2012)012-e)

²² P. Colasante, *La riduzione del numero...*, s. 58–59.

²³ Będą to (w kolejności od największego) Niemcy, Francja, Włochy, Hiszpania, Polska, Rumunia, Holandia, Belgia, Grecja, Czechy, Portugalia, Szwecja.

²⁴ Są to: Węgry, Austria, Bułgaria, Dania, Finlandia, Słowacja, Irlandia, Chorwacja, Litwa, Słowenia, Łotwa, Estonia, Cypr, Luksemburg, Malta. Dane o liczbie ludności państw członkowskich Unii Europejskiej za https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/DEMO_GIND__custom_3013169/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=c4612cfe-62b5-4670-89ea-d50a6828366e&page=time:2021 (17.06.2023).

²⁵ Według oficjalnych danych populacja Wielkiej Brytanii w 2021 r. wynosiła 67 026 300 osób, patrz: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates> (17.06.2023).

z uwzględnieniem obydwu izb parlamentu²⁶. Przykłady państw członkowskich Unii Europejskiej pokazują, iż w przypadku podobnej liczby mieszkańców, zwykle parlament jednoizbowy jest większy niż izba pierwsza parlamentu dwuizbowego, a zatem norma przedstawicielstwa będzie niższa w przypadku państw z parlamentem unikameralnym²⁷.

W tym kontekście zauważyć należy, że bikameralizm jest częściej stosowanym modelem w „dużych” państwach członkowskich Unii Europejskich – oprócz Polski parlament dwuizbowy posiadają: Belgia²⁸, Czechy²⁹, Francja³⁰, Hiszpania³¹,

²⁶ M. Volpi, *La riduzione...*, s. 49–50; podobnie N. Lupo, *Riduzione del numero...*, s. 328; G. Tarli Barbieri, *Riduzione del numero...*, s. 195.

²⁷ Przykładowo w przypadku około 10-milionowych państw z parlamentem unikameralnym liczy on 349 deputowanych (Szwecja), 300 deputowanych (Grecja) albo 230 deputowanych (Portugalia). Natomiast w dwóch około 10-milionowych państwach z parlamentem bikameralnym pierwsza izba parlamentu liczy 200 deputowanych (Czechy), albo 150 deputowanych (Belgia).

²⁸ Art. 63, art. 65 i art. 67 Konstytucji Królestwa Belgii z 7 lutego 1831 r. stanowiły, iż Izba Reprezentantów składa się ze 150 deputowanych, wybieranych na 4-letnią kadencję, z kolei Senat składa się z 71 senatorów wybieranych przez kolegia wyborcze, parlamenty poszczególnych wspólnot – części federacji oraz z senatorów dokooptowanych. Powyższe przepisy zostały zmodyfikowane w 2014 r., odtąd Senat liczy 60 członków, natomiast kadencja Izby Reprezentantów została wydłużona do 5 lat, wybory do tej Izby odbywają się w tych samych terminach, co wybory regionalne i wybory do Parlamentu Europejskiego; zob.: A. Jackiewicz, *Szósta reforma państwa: zmiana sposobu kształtowania składu Senatu jako element ewolucji federalizmu w Królestwie Belgii*, «Zeszyty Prawnicze» 2020, nr 4, s. 33–35; <https://www.const-court.be/en/court/basic-text#1-la-constitution-de-la-belgique-federale> (17.06.2023).

²⁹ Art. 15 i 16 Konstytucji Republiki Czeskiej z 16 grudnia 1992 r. określają, iż czeski parlament składa się z Izby Poselskiej (liczącej 200 deputowanych wybieranych na 4-letnią kadencję) oraz Senatu (liczącego 81 senatorów wybieranych na 6-letnią kadencję, przy czym co 2 lata wybiera się 1/3 senatorów).

³⁰ Zgodnie z art. 24 ust. 2–4 oraz art. 25 ust. 1 Konstytucji Republiki Francuskiej z 4 października 1958 r. parlament francuski składa się ze Zgromadzenia Narodowego (liczącego maksymalnie 577 deputowanych) oraz Senatu (liczącego maksymalnie 348 senatorów wybieranych w wyborach pośrednich). Kadencję izb określa ustawa organiczna. Aktualnie 577 deputowanych Zgromadzenia Narodowego wybieranych jest na 5-letnią kadencję, natomiast 348 senatorów wybieranych jest na 6-letnią kadencję, z tym, że co 3 lata dokonywane są wybory połowy senatorów, zob.: https://api.data.ipu.org/content/france?chamber_id=13396 (17.06.2023); https://api.data.ipu.org/content/france?chamber_id=13397 (17.06.2023); https://api.data.ipu.org/node/61/elections?chamber_id=13397&election_id=73237 (17.06.2023).

³¹ Art. 66 ust. 1, oraz art. 68–69 Konstytucji Hiszpanii z 27 grudnia 1978 r. stanowią, że parlament – Kortezy Generalne – składają się z Kongresu Deputowanych i Senatu. Kongres składa się z co najmniej 300 i nie więcej niż 400 deputowanych, wybieranych na 4-letnią kadencję. Z kolei Senat jest izbą reprezentacji terytorialnej, senatorowie są wybierani na 4-letnią kadencję częściowo w wyborach powszechnych, a częściowo przez parlamenty wspólnot autonomicznych. Obecnie Kongres Deputowanych liczy 350 deputowanych, zaś Senat 265 senatorów, zob.: T. Mołdawa, *Prawo wyborcze do par-*

Holandia³², Niemcy³³, Rumunia³⁴, Włochy³⁵. Również dwuizbowy jest parlament Wielkiej Brytanii³⁶. Widać wyraźnie, że dwuizbowość jest modelem dominującym wśród państw Europy Zachodniej, zaliczanych do tzw. „unijnej starej piętnastki” (a właściwie, po wystąpieniu Wielkiej Brytanii z UE – „starej czternastki”). Ponieważ Polska również posiada parlament bikameralny, dlatego wydaje się zasadne, by dokonać porównania polskiej normy przedstawicielstwa właśnie z normami obowiązującymi w tych państwach. Warto przy tym wspomnieć, że model parlamentu unikameralnego występuje

lamentu Królestwa Hiszpanii, [w:] S. Grabowska, K. Składowski (red.), *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, Zakamycze 2006, s. 139–140; https://api.data.ipu.org/parliament/es?chamber_id=13384 (17.06.2023); https://api.data.ipu.org/parliament/es?chamber_id=13385 (17.06.2023).

- ³² Na podstawie art. 51–55 Konstytucji Królestwa Niderlandów z 28 marca 1814 r. parlament – Stany Generalne – składa się z Drugiej Izby (liczącej 150 deputowanych wybieranych w wyborach powszechnych) oraz z Pierwszej Izby (liczącej 75 deputowanych, wybieranych przez deputowanych stanów prowincjonalnych). Kadencja obydwu izb trwa 4 lata, przy czym kadencja Pierwszej Izby jest powiązana z kadencją stanów prowincjonalnych.
- ³³ Zgodnie z art. 38, 39 i 51 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec z 23 maja 1949 r., parlament tworzą Bundestag i Bundesrat. Bundestag ma kadencję 4-letnią i jest wybierany w wyborach powszechnych i bezpośrednich, liczbę deputowanych określa ustawa federalna. Natomiast Bundesrat jest reprezentacją poszczególnych krajów związkowych. Obecnie Bundestag liczy 736 deputowanych, z kolei Bundesrat – 69 członków, zob.: https://api.data.ipu.org/content/germany?chamber_id=13316 (17.06.2023), https://api.data.ipu.org/content/germany?chamber_id=13317 (17.06.2023).
- ³⁴ Art. 61 ust. 2, art. 62 i art. 63 ust. 1 Konstytucji Rumunii z 21 listopada 1991 r. stanowi, że parlament składa się z Izby Deputowanych i Senatu, wybieranych w wyborach co 4 lata. Liczbę deputowanych i senatorów określa ustawa. Aktualnie Izba Deputowanych liczy 330 deputowanych, a Senat 136 senatorów, zob.: https://api.data.ipu.org/parliament/ro?chamber_id=13509 (17.06.2023), https://api.data.ipu.org/parliament/ro?chamber_id=13510 (17.06.2023).
- ³⁵ Jak już wspomniano, po reformie konstytucyjnej z 2019 r. aktualnie Izba Reprezentantów liczy 400, a Senat – 200 członków (nie licząc senatorów dożywotnych), zob.: znowelizowany art. 56 ust. 2 i 57 ust. 2 Konstytucji Republiki Włoskiej https://en.camera.it/application/xmanager/projects/camera_eng/file/Costituzione_della_Repubblica_Italiana_INGLESE_intero_30_novembre_2022.pdf (17.06.2023).
- ³⁶ Parlament brytyjski składa się z Izby Gmin liczącej 650 deputowanych wybieranych na 5-letnią kadencję, a także z Izby Lordów, składającej się z składającą się z lordów świeckich (posiadających tytuły arystokratyczne), zasiadających w izbie dziedzicznie albo dożywotnio (na podstawie nominacji króla za radą premiera), a także lordów duchownych (hierarchów Kościoła Anglikańskiego). Aktualnie w Izbie Lordów zasiada 791 osób, patrz: K. Urbaniak, *Prawo wyborcze do parlamentu Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, [w:] S. Grabowska, K. Składowski (red.), *Prawo wyborcze...*, s. 42–45; https://api.data.ipu.org/parliament/gb?chamber_id=13511 (17.06.2023); https://api.data.ipu.org/parliament/gb?chamber_id=13512 (17.06.2023).

w przekraczających nieznacznie granicę 10 mln ludności Grecji³⁷, Portugalii³⁸ i Szwecji³⁹.

Stąd też w tabeli 1 dokonano porównania jednolitej normy przedstawicielstwa w wyborach do pierwszej izby parlamentu w 9 największych pod względem liczby ludności państwach członkowskich UE oraz w Wielkiej Brytanii.

Tabela 1. JNP w grupie „dużych” państw członkowskich UE (oraz Wielkiej Brytanii) posiadających parlament dwuizbowy

Państwo	Ludność (w tys.)	Liczba deputowanych do pierwszej izby	JNP (w tys.)
Niemcy	83 614	739	113,1
Francja	67 657	577	117,3
Wielka Brytania	67 026	650	103,1
Włochy	59 236	400	148,1
Hiszpania	47 399	350	135,4
Polska	37 840	460	82,3
Rumunia	19 202	330	58,2
Holandia	17 475	150	116,5
Belgia	11 555	150	77,0
Czechy	10 495	200	52,4

Źródło: opracowanie własne.

Jak widać JNP w tych państwach zazwyczaj mieści się w granicach 50 tys.–150 tys. mieszkańców na jeden mandat, zatem wynik Polski (82,3 tys.) plasuje ją mniej więcej w środku stawki. Z drugiej strony polska JNP jest wyraźnie niższa w porównaniu do norm obowiązujących w 5 najludniejszych państwach Europy Zachodniej, gdzie regułą jest reprezentacja na poziomie 1 deputowany

³⁷ Art. 51 i 53 Konstytucji Grecji z 9 czerwca 1975 r. wprowadzają zasadę, że jednoizbowy parlament – Izba Deputowanych – wybierany jest na 4-letnią kadencję i liczy od 200 do 300 deputowanych, przy czym ostateczną liczbę określa ustawa. Obecnie w skład Izby wchodzi 300 deputowanych; zob.: A. Pulit, *Grecka Izba Deputowanych*, [w:] J. Czajowski, M. Grzybowski (red.), *Parlamenty państw europejskich*, Kraków 2005, s. 95–96.

³⁸ Art. 147–148 oraz art. 171 Konstytucji Republiki Portugalskiej z 2 kwietnia 1976 r. wprowadzają zasadę, iż liczba deputowanych do jednoizbowego parlamentu – Zgromadzenia Republiki – ustalana jest w ustawie wyborczej. Deputowanych nie może być mniej niż 180, ani więcej niż 230, są oni wybierani na kadencję trwającą 4 lata. Aktualnie Zgromadzenie Republiki liczy 230 deputowanych, zob.: https://api.data.ipu.org/content/portugal?chamber_id=13497 (17.06.2023).

³⁹ Rozdział 3 § 1–3 Aktu o formie Rządu Królestwa Szwecji z 28 lutego 1974 r., stanowią, że jednoizbowy parlament – Riksdag – składa się z 349 deputowanych wybieranych na 4-letnią kadencję.

na około 100–150 tys. mieszkańców. Do tej wartości dostosowana jest też JNP Holandii, mającej populację o połowę mniejszą od polskiej, w której pierwsza izba parlamentu liczy tylko 150 członków (a zatem mniej niż 1/3 Sejmu RP). Podobnie sugestywny obraz daje porównanie Polski z Hiszpanią, która jest państwem członkowskim UE najbardziej zbliżonym do Polski ludnościowo. Hiszpania posiada o około 1/4 ludności więcej od naszego państwa (ponad 47 mln w porównaniu do ponad 37 mln), a równocześnie hiszpański Kongres Deputowanych ma liczbę członków niemal o 1/4 mniejszą niż Sejm RP (350 deputowanych w porównaniu do 460 posłów). W „bezpośrednim sąsiedztwie” Polski jedynie Rumunia ma dużo niższą JNP od polskiej, nie dziwią zatem głosy popierające likwidację rumuńskiego Senatu, ewentualnie ograniczenie liczebności obydwu izb parlamentu⁴⁰.

Wydaje się, że zgodnie z sugestiami włoskiej doktryny⁴¹, pomocne będzie również dokonanie analizy drugiego zestawienia, w którym będzie obliczona tzw. „norma reprezentatywności”, czyli stosunek liczby mieszkańców państwa do wszystkich wybieranych przez obywateli członków parlamentu. Pozwala to na uwzględnienie w zestawieniu zarówno państw stosujących unikameralizm, jak i bikameralizm. Warto przy tym zauważyć, iż w państwach europejskich posiadających parlament dwuizbowy często druga izba parlamentu nie jest wybierana przez obywateli w wyborach powszechnych, lecz albo w ogóle nie pochodzi z wyborów (Wielka Brytania, Niemcy), albo jest wyłaniana w inny sposób: np. w Belgii większość członków Senatu wybierana jest przez kolegia wyborcze, parlamenty wspólnot językowych oraz parlamenty regionów⁴²; podobnie w Holandii senatorów wybierają członkowie zgromadzeń prowincjonalnych. Natomiast we Francji wybór senatorów jest dokonywany w kolegiach elektorских składających się przede wszystkim z członków rad regionalnych oraz członków i delegatów rad gmin⁴³. Z kolei w przypadku Hiszpanii ponad 20% członków Senatu jest wybieranych przez organy wspólnot autonomicz-

⁴⁰ W Rumunii w 2009 r. odbyło się referendum dotyczące zmniejszenia liczby deputowanych oraz likwidacji Senatu, w którym większość głosujących poparła te postulaty. Jednakże wspomniane referendum miało wyłącznie charakter konsultacyjny, stąd też jego wyniki nie przełożyły się na reformę parlamentu; zob.: M. Sebe, E. Vas, *The Untapped Potential of Direct Democracy in Romania*, [w:] S. Blockmans, S. Russack (red.), *Direct Democracy in the European Union. The Myth of a Citizens' Union*, Brussels 2018, s. 345–346.

⁴¹ M. Volpi, *La riduzione...*, s. 49–50; N. Lupo, *Riduzione del numero...*, s. 328.

⁴² Przy czym część senatorów jest wybierana metodą kooptacji przez wybranych już senatorów; zob.: A. Jackiewicz, *Szósta reforma...*, s. 33–35; art. 67 Konstytucji Królestwa Belgii, <https://www.const-court.be/en/court/basic-text#1-la-constitution-de-la-belgique-federale> (17.06.2023).

⁴³ W. Skrzydło, *Prawo wyborcze do parlamentu Republiki Francuskiej*, [w:] S. Grabowska, K. Składowski (red.), *Prawo wyborcze...*, s. 37–38.

nych⁴⁴, pozostali senatorowie są wybierani przez obywateli w wyborach powszechnych. Wybory powszechne do Senatu odbywają się również we Włoszech, w Polsce, Rumunii i Czechach. Tym samym w tych 5 państwach „norma reprezentacji” jest niższa niż JNP w wyborach do pierwszej izby parlamentu, co widać w tabeli 2.

Tabela 2. „Norma reprezentacji” w grupie „dużych” państw członkowskich UE oraz Wielkiej Brytanii

Państwo	Ludność (w tys.)	Liczba deputowanych i senatorów wybieranych przez obywateli	JNP (w tys.)
Niemcy	83 614	739	113,1
Francja	67 657	577	117,3
Wielka Brytania	67 026	650	103,1
Włochy	59 236	600	98,7
Hiszpania	47 399	558	84,9
Polska	37 840	560	67,6
Rumunia	19 202	466	41,2
Holandia	17 475	150	116,5
Belgia	11 555	150	77,0
Grecja	10 679	300	35,6
Czechy	10 495	281	37,3
Szwecja	10 379	349	29,7
Portugalia	10 298	230	44,8

Źródło: opracowanie własne.

Reasumując, na tle parlamentów innych „dużych” państw UE polski Sejm wydaje się być zbyt liczny. Dla potwierdzenia tej hipotezy właściwe jest również porównanie stosunku między liczbą deputowanych do pierwszej i drugiej izby w Polsce w odniesieniu do innych badanych państw posiadających parlamenty dwuizbowe (patrz tabela 3)

Widać wyraźnie, że w większości przypadków stosunek liczby członków pierwszej izby do członków drugiej izby zamyka się w granicach między 2 : 1 a 2,5 : 1. Pomijając osobliwe rozwiązania brytyjskie, to jedynie we Francji i w Hiszpanii proporcja ta jest nieco niższa, natomiast w Polsce i w Niemczech –

⁴⁴ Art. 69 ust. 5 Konstytucji Hiszpanii określa, że zgromadzenia ustawodawcze wspólnot autonomicznych wybierają po 1 senatorze oraz dodatkowo po 1 senatorze na każdy 1 mln mieszkańców ich terytorium. Aktualnie spośród 265 senatorów 208 jest wybieranych przez obywateli, a 57 – przez organy wspólnot autonomicznych.

Tabela 3. Proporcja w liczbie członków pierwszej i drugiej izby parlamentu w „dużych” państwach członkowskich UE oraz w Wielkiej Brytanii

Państwo	Liczba członków pierwszej izby	Liczba członków drugiej izby	Stosunek
Belgia	150	75	2 : 1
Czechy	200	81	2,47 : 1
Francja	577	348	1,66 : 1
Hiszpania	350	266	1,32 : 1
Holandia	150	75	2 : 1
Niemcy	735	69	10,7 : 1
Polska	460	100	4,6 : 1
Rumunia	329	136	2,42 : 1
Wielka Brytania	650	791	0,82 : 1
Włochy	400	200	2 : 1

Źródło: opracowanie własne.

wyraźnie wyższa. Jednakże ta dysproporcja w wielkości dwóch izb parlamentu w Niemczech jest uwarunkowana odrębną legitymacją drugiej izby, która reprezentuje interesy poszczególnych krajów związkowych jako części federacji. Tymczasem w Polsce zarówno posłowie, jak i senatorowie są przedstawicielami Narodu, wybieranymi w wyborach powszechnych i bezpośrednich⁴⁵. Stąd wniosek, że na tle innych państw członkowskich UE liczba posłów do Sejmu jest nieproporcjonalnie wysoka zarówno w stosunku do liczby senatorów, jak i do liczby ludności Polski.

Uwagi końcowe

Z przeprowadzonej analizy wynika, że z pewnością potwierdzona została postawiona na wstępie hipoteza badawcza. Aktualne dane statystyczne wskazują, że polskie unormowania w zakresie liczby posłów do Sejmu są niewłaściwe, gdyż na tle parlamentów innych państw członkowskich Unii Europejskiej o podobnej liczbie mieszkańców (oraz Wielkiej Brytanii) liczebność Sejmu jest zbyt duża. Sejm jest również zbyt liczny w porównaniu do Senatu. Stąd też usprawiedliwione są liczne postulaty dotyczące zmniejszenia tej liczby formułowane przez partie polityczne. Pomysły zmniejszenia liczby parlamentarzystów cieszą się również dużym poparciem wśród obywateli, choć wydaje

⁴⁵ Art. 96–97, art. 104 ust. 1 w zw. z art. 108 Konstytucji RP.

się, iż głównym argumentem zwolenników redukcji liczby posłów i senatorów są spodziewane oszczędności wynikające z takiej reformy⁴⁶. Oczywiście jest, że podobnie jak we Włoszech byłyby to oszczędności stanowiące niewielki ułamek w skali wydatków budżetu państwa, tym niemniej mające charakter pewnego symbolu „samoograniczenia się” elit politycznych. Nadto postulowane zmniejszenie liczby posłów nie wpłynęłoby negatywnie na szybkość prac pierwszej izby parlamentu, czy też reprezentatywność Sejmu oraz strukturę komisji sejmowych.

Wydaje się przy tym, że drastyczne zmniejszanie liczby posłów aż do 230 byłoby niezasadne. Przeprowadzona analiza wskazuje, że w celu dostosowania polskiej jednolitej normy przedstawicielstwa w wyborach do Sejmu do standardu takich „dużych” państw europejskich jak Niemcy, Francja, czy Holandia, Sejm powinien liczyć 322–334 posłów. Jeszcze surowsze standardy wyniknęłyby z przyjęcia JNP Hiszpanii (279 posłów) czy Włoch (255 posłów). Wydaje się zatem, że realizacja postulatów ograniczenia liczby posłów do około 300 byłaby zarówno zgodna ze wspomnianymi standardami w zakresie JNP, jak i w zakresie właściwej proporcji liczby posłów do liczby senatorów (jak 3 : 1). Ewentualnie za usprawiedliwione wydaje się również przyjęcie nieco wyższej liczby posłów (np. 330 jak w Rumunii, 350 jak w Hiszpanii czy 360 jak w propozycji PiS) z tym, że w takiej sytuacji należałoby rozważyć zwiększenie liczby senatorów⁴⁷.

Natomiast za pewne nieporozumienie należy uznać postulaty zmierzające do ograniczenia liczby senatorów. Polski Senat jest już obecnie izbą względnie małą nie tylko w odniesieniu do Sejmu, ale też w porównaniu do swoich zachodnioeuropejskich odpowiedników⁴⁸, a proponowane ograniczenie jego liczebności do około 50 osób znacząco utrudniłoby jego prace. Komisje senackie, które już obecnie są organami niezbyt licznymi (zwykle kilkusobowymi) uległyby dalszej redukcji składu, ewentualnie zaistniałaby potrzeba łączenia kilkusobowych komisji w większe gremia. Efektem byłoby to, że komisje albo nie reprezentowałyby wszystkich grup politycznych w Senacie, albo senatorowie zasiadając w „łączonych” komisjach byłiby przeciążeni pracą. Nastąpiłaby zatem sytuacja, którą przedstawiciele włoskiej doktryny nazwali przekroczeniem pewnego minimum liczebności parlamentu, zapewniającego

⁴⁶ Por. wyniki badań podawane przez R. Alberskiego, *Opinie w sprawie zmian...*, s. 9–10, 16–21.

⁴⁷ *Nota bene* warto odnotować zaprezentowaną w 2018 r. propozycję zwiększenia liczby senatorów do 102 autorstwa senatorów PiS, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1378178,senat-komisje-odroczyly-prace-nad-projektem-zwiekszajacym-liczbe-senatorow-do-102.html> (17.06.2023).

⁴⁸ P. Czarny, *Komentarz do art. 97...*, nb. 7.

jego reprezentatywność i sprawne działanie⁴⁹. Dlatego też propozycje zmierzające do zmniejszenia składu Senatu RP należy uznać za niezasadne. Natomiast do rozważenia jest ewentualna zmiana zasad wyboru senatorów lub kadencji Senatu⁵⁰.

Bibliografia

- Alberski R., *Opinie w sprawie zmian w polskim systemie politycznym*, «Political Preferences» 2016, nr 12.
- Chruściak R., *Prace konstytucyjne w latach 1997–2007*, Warszawa 2009.
- Chruściak R., *Prace konstytucyjne w latach 2008–2011*, Warszawa 2013.
- Chruściak R., *Najnowsze propozycje zmian w Konstytucji RP*, «Studia Iuridica Lublinensia» 2014, t. 22.
- Colasante P., *La riduzione del numero dei parlamentari, fra merito e legittimità costituzionale*, «Federalismi» 2020, nr 12.
- Czajowski J., *Senat – Izba Samorządowa*, [w:] *Senat – izba samorządowa? Seminarium (materiał roboczy)*. Warszawa 29 listopada 1994 (zapis stenograficzny), Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, 1994.
- Czarny P., *Komentarz do art. 96*, [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Komentarz*, t. II art. 87–243, Warszawa 2016.
- Czarny P., *Komentarz do art. 97*, [w:] M. Safjan, L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Komentarz*, t. II art. 87–243, Warszawa 2016.
- Di Majo L., *Riduzione del numero dei parlamentari e centralità del Parlamento*, «Rivista del Gruppo di Pisa» 2020, No 3.
- Dobrowolski M., *W sprawie potrzeby reformy dwuizbowości polskiego parlamentu*, «Przegląd Sejmowy» 2009, nr 2.
- Fusara C., Rubechi M., *Art. 56*, [w:] R. Bifulco, A. Celotto, M. Olivetti (red.), *Commentario alla Costituzione*, vol. II: *Art. 55–100*, Milano 2006.
- Grabowski R., *Refleksje nad polskim systemem parlamentaryzmu*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» 2018, nr 5.
- Jackiewicz A., *Szósta reforma państwa: zmiana sposobu kształtowania składu Senatu jako element ewolucji federalizmu w Królestwie Belgii*, «Zeszyty Prawnicze» 2020, nr 4.
- Jamróz L., *Refleksje nad ustrojową pozycją Senatu RP*, [w:] S. Bożyk (red.), *Prawo, parlament i egzekutywa we współczesnych systemach rządów. Księga poświęcona pamięci Profesora Jerzego Stembrowicza*, Białystok 2009.
- Konarski M., *Izba Samorządowa jako alternatywa Drugiej Izby*, [w:] *Senat – izba samorządowa? Seminarium (materiał roboczy)*. Warszawa 29 listopada 1994 (zapis stenograficzny), Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, 1994.
- Lupo N., *Riduzione del numero dei parlamentari e organizzazione interna delle Camere*, «Forum di Quaderni Costituzionali» 2020, nr 3.

⁴⁹ P. Colasante, *La riduzione...*, s. 59.

⁵⁰ Zob. np. B. Opaliński, *Uwagi o potrzebie modyfikacji...*, s. 82, 86–87; M. Woźnicki, *O potrzebie zmiany Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. w zakresie kadencji oraz funkcji Sejmu i Senatu – kilka uwag na tle konstytucji Czech i Słowacji*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» 2022, nr 2, s. 31–32.

- Mołdawa T., *Prawo wyborcze do parlamentu Królestwa Hiszpanii*, [w:] S. Grabowska, K. Składowski (red.), *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, Zakamycze 2006.
- Nowak J., *Wybory de Senatu – postulatory de lege ferenda*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» 2014, nr 6.
- Opaliński B., *Uwagi o potrzebie modyfikacji drugiej izby parlamentu we współczesnym polskim systemie ustrojowym*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» 2012, nr 1.
- Perchinunno F., *La Riforma Costituzionale sulla riduzione del numero dei parlamentari: genesi e problematiche attuative*, «Rivista Giuridica» 2021, nr 2.
- Pulit A., *Grecka Izba Deputowanych*, [w:] J. Czajowski, M. Grzybowski (red.), *Parlamente państw europejskich*, Kraków 2005.
- Sarnecki P., *Problem dwuizbowości parlamentu*, [w:] M. Granat (red.), *Zagadnienia prawa parlamentarnego. Materiały z 48 Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego, Serock 1–3 czerwca 2006 r.*, Warszawa 2007.
- Sebe M., Vas E., *The Untapped Potential of Direct Democracy in Romania*, [w:] S. Blockmans, S. Russack (red.), *Direct Democracy in the European Union. The Myth of a Citizens' Union*, Brussels 2018.
- Skotnicki K., *Senat III RP – nieprzemyślany czy niepotrzebny?*, [w:] M. Zubik (red.), *Dwadzieścia lat transformacji ustrojowej w Polsce. 51. Ogólnopolski Zjazd Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego. Warszawa, 19–21 czerwca 2009*, Warszawa 2010.
- Skrzydło W., *Prawo wyborcze do parlamentu Republiki Francuskiej*, [w:] S. Grabowska, K. Składowski (red.), *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, Zakamycze 2006.
- Sokolewicz W., *O potrzebie reformy Senatu*, «Państwo i Prawo» 2001, nr 11.
- Staśkiewicz W. (red.), *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, Warszawa 2011.
- Szmyt A., *Sejm i Senat w projektach zmian Konstytucji*, «Przegląd Sejmowy» 2010, nr 5.
- Tarli Barbieri G., *Riduzione del numero dei parlamentari e geografia elettorale*, «Forum di Quaderni Costituzionali» 2020, nr 3.
- Tripodina C., *Riduzione del numero dei parlamentari, tra riforma costituzionale ed emergenza nazionale*, «Osservatorio Costituzionale» 2020, nr 3.
- Urbaniak K., *Prawo wyborcze do parlamentu Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, [w:] S. Grabowska, K. Składowski (red.), *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, Zakamycze 2006.
- Volpi M., *La riduzione del numero dei parlamentari e il futuro della rappresentanza*, «Costituzionalismo.it» 2020, nr 1.
- Winczorek P., *Projekty nowych rozwiązań konstytucyjnych*, «Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny» 2006, z. 2.
- Winczorek P., *Dalszy ciąg dyskusji konstytucyjnych*, «Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny» 2011, z. 2.
- Woźnicki M., *O potrzebie zmiany Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. w zakresie kadencji oraz funkcji Sejmu i Senatu – kilka uwag na tle konstytucji Czech i Słowacji*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» 2022, nr 2.
- Zwolak S., *Wzmocnienie pozycji Senatu na tle problemu jego koncepcji*, «Ius et Administratio» 2014, nr 3.